

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2019

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2019

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2021

Főszerkesztő

†FODOR ISTVÁN

Szerkesztők

BÁRÁNY ANNAMÁRIA, SZENTHE GERGELY, TARBAY JÁNOS GÁBOR

A szerkesztőbizottság tagjai

T. BIRÓ KATALIN, LÁNG ORSOLYA, MORDOVIN MAXIM

Szerkesztőség

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16.

Szakmai lektorok

Bartus Dávid, Bödőcs András, T. Biró Katalin, Csiky Gergely, Gáll Erwin, Jankovits Katalin,
Lőrinczy Gábor, Mordovin Maxim, Mráv Zsolt, Ritoók Ágnes, Szenthe Gergely, Tomka Gábor

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum

Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

HU ISSN 0231-133X

Felelős kiadó

Varga Benedek főigazgató

TARTALOM – INDEX

MESTERHÁZY Gábor	Prediktív régészeti modellezés eredményeinek fejlesztése 5 Improving the quality of archaeological predictive models 29
ILON Gábor	Halomsíros kocsimodell töredéke Mesterházáról (Nyugat-Magyarország, Vas megye) 31 Fragment of a Tumulus culture wagon model from Mesterháza (Western Transdanubia, Vas county) 38
Gábor János TARBAY	New Late Bronze Age helmet cheek guard and an “arm guard” from Transdanubia 39 Új késő bronzkori sisak arcvédő lemez és egy „alkarvédő” a Dunántúlról 50
SZABADVÁRY Tamás – TARBAY János Gábor – Soós Bence – MOZGAI Viktória – PALLAG Márta	Az Enea Lanfranconi-hagyaték régészeti és numizmatikai vonatkozású anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben 51 The archaeological and numismatic material of the Enea Lanfranconi bequest in the collections of the Hungarian National Museum 105
Melinda SZABÓ	Free-born <i>negotiatores</i> in Scarbantia 107 Szabad születésű <i>negotiatores</i> Scarbantiában 113
Bence GULYÁS	“Armour fragment” from the Szentes-Lapistó early Avar period burial – Data for saddle types of the Early Avar Age Transtisza region 115 „Páncéltöredék” a szentes-lapistói kora avar kori temetkezésből – adatok a kora avar kori Tiszántúl nyeregtípusaihoz 123
KISS Csaba Kálmán	Avar temető Tolna-Mözs határában 127 Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Tolna-Mözs 149
FÜLÖP Réka	A marosgombási honfoglalás kori gyöngyök tipokronológiai és technikatörténeti vizsgálata 151 Typochronological and technical-historical analysis of the 10 th –11 th -Century beads of Marosgombás 167
MAGYAR Eszter	Egy Árpád-kor végi kerámiaegyüttes a budai Csónak utcából 169 A ceramic assemblage in the Csónak Street in Buda from the end of the Árpadian Age 182

KOVÁCS Bianka Gina	A gesztesi kisvár és leletanyaga	183
	The “small castle” of Gesztes and its finds	205
RAKONCZAY Rita	„Ókályhákbul rakatván...” – fűtés Csábrág várában a 18. században	207
	„Aus den Altkacheln gebaut...” Zur Beheizung der Burg Čabrad’ im 18. Jahrhundert	226

RECENSIONES

Kamil NOWAK	Overbeck, Michael: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern) mit einem Beitrag von Jockenhövel, Albrecht: Alt-europäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel)	229
SZABÓ Géza	Castelluccia, Manuel: Transcaucasian Bronze Belts	233

- Nessel, B. 2013: Gussformen und Schmiedegeräte aus Mitteleuropa. In: Piotrovsky Y. (ed.), *Bronzezeit. Europa ohne Grenzen*. 4.–1. Jahrtausend v. Chr. Ausstellungskatalog, St. Petersburg.
- Nowak, K., Stolarczyk, T. 2016: *Metalurdczy znad Kaczawy*. Cmentarzysko ciałopalne z epoki brązu odkryte w Legnicy przy ul. Spokojnej, Legnica.
- Seger, H. 1936: Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit, Altschlesien. *Mitteilungen des Schlesischen Altertumsvereins* 6/1, 85–182.

Kamil NOWAK

Institute of Archaeology University of Wrocław
e-mail: akinakesy@gmail.com

Castelluccia, Manuel: *Transcaucasian Bronze Belts*. BAR International Series 2842. BAR Publishing, Oxford 2017. 419 p.

Manuel Castelluccia kaukázusi bronz övekről szóló monográfiáját nagy várakozással vettem kézbe, hiszen egy régóta várt, hiánypótló munkáról van szó. A kötetet fellapozva már az első oldalakon is kellemes meglepetés ért, hiszen a bevezető sorokat a térséget különösen jól ismerő, ásatásokat is végző John Curtis írta, aki a British Museum Közel-Kelet Osztályának volt vezetőjeként a gyűjteményi anyagoknak is egyik legjobb ismerője (Curtis 1996; Curtis 2014). Ez is jól mutatja, hogy a térség és a témakör kutatása mennyire a nemzetközi érdeklődés fókuszában van. Így különösen sokatmondó, hogy sorait azzal zárja: ez a katalógus minden, a Transzkaukázus régészeti anyagával foglalkozó kutatónak nélkülözhetetlen és általánosan használt alaplátéja lesz.

Manuel Castelluccia katalógusában 81 lelőhelyről mintegy 350 lemezövet gyűjtött össze, amelyek többségében a Dél-Kaukázus (Dél-Oszétia, Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán) területén kerültek elő. A Kr. e. 13–7. századra keltezhető leletek többsége, mintegy 150 darab azonban egyetlen helyszínen, a Koban kultúra híres dél-oszétiai Tli temetőjében került elő (Texov 2002; Texov 2006). A vizsgált övek többsége geometrikus motívumokkal gazdagon díszített, de közel száz tárgyon figurális ábrázolás is látható. Legtöbbször szarvasok, kecske- és antilopfélek, vaddisznók, ragadozók, madarak, kígyók, halak vannak az öveken, de még teknősbékák is előfordulnak. A szerző által katonai, ünnepi, vallási és vadászcímkéknek értelmezett ábrázolásokról lovak, kocsik, vadászok, katonák is láthatók. Szakít-

va az övlemezek látványos ábrázolásainak inkább művészettörténeti megközelítésű elemzésének korábbi gyakorlatával, a tárgyakat komplex módon, előkerülésük helyének megfelelően, régészeti és környezeti összefüggéseikben vizsgálja. A szerző így keres választ olyan alapvető kérdésekre, hogy ki, mikor, kinek, milyen alkalomra készítette, mikor és miért viselték, mi volt a díszítés tartalma, jelentése, ezek az övek általános viseleti, vagy presztízstárgyak voltak-e, az ábrázolások stílusa hol helyezkedik el a térség kulturális és művészeti hagyományainak rendszerében?

Az elemzések során a kérdések egy részére nem lehetett egyértelmű választ találni, mert például a lemezövek ugyan alapvetően a férfiak derekán voltak, de nők és gyermekek sírjaiból is előkerültek. Nem kötődtek a vagyoni helyzethez sem, mert szegény és gazdag mellékletű temetkezésekben egyaránt előfordultak. A szerző valószínűnek tartja, hogy a díszes övek személyre szabottan készültek és egy életen át hordták. Ezzel kapcsolatban azonban felidézni a trójai háború ismert eseményeit, amikor Patroklosz temetésénél az ötvös a sírnál készíti el a halotti ékszeret (Fekete 1985). Saját tapasztalat, hogy még az eredeti tárgyak vizsgálatával sem mindig lehet eldönteni, hogy vannak-e az öveken hosszabb használatra utaló kopások, sérülések, vagy sem, de a jövőben erre mindenképpen érdemes lesz majd külön is figyelni.

Érthető okokból a vizsgálatok középpontjában a díszítések állnak. A sokszor stilizált állatábrázó-

lások kapcsán ezeket a leleteket a kutatás gyakran összekapcsolja a sztyeppe népek úgynevezett állatstílusával (Hančar 1934; Hančar 1935; Hančar 1952; Членова 1962; Артамонов 1971; Членова 1984; Васильев 2000). Azonban, mint arra a szerző felhívja figyelmet, ez a látszólagos hasonlóság ellenére is túlságosan leegyszerűsített nézet, különösen az emberi ábrázolások miatt. Az ókori Kelet és a sztyeppe vidék között fekvő Kaukázus népeinek a vaskorban különösen fontos hídszerepe volt. Ezért a szerző nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a két, jelentősen eltérő gazdasági, kulturális világot képviselő terület közé ékelten is a bronz övek tanúsága szerint egy önálló, a helyi népesség hagyományait kifejező fémművesség és művészeti ábrázolási mód alakult ki. Az ókori Kelet, azon belül is főleg az Asszíria művészetének befolyása alatt álló, gyakran csodás lényeket, mitológiai jeleneteket ábrázoló Kr. e. 9–7. századi urartui bronz övekkel (Loon 1966; Lang 2012) szemben például a transzkaukázusi öveken nem jellemző a különböző állatalakok összeolvasztása, a csodás lények ábrázolása. Ezt és az előkerülési körülményeket is figyelembe véve, a többi tárgy típus ábrázolásait is elemezve, a szerző összességében arra a következtetésre jut, hogy a transzkaukázusi művészet a környező területektől erősen befolyásolt, de mégis egy mély, helyi gyökerű, önálló alcsoport az eurázsiai kultúrák nagyobb művészeti koinéjában belül. Ezzel a megállapítással, azt gondolom, a mai kutatás nagy része egyetért.

A monográfia komplex elemzései eredményeinek rövid felsorolása is szétfeszítené egy könyvismertetés kereteit, azokkal úgyis találkozik majd az olvasó. Néhány fontos, talán az újabb kutatások irányához is segítséget jelentő további szempontra azonban szeretném felhívni a figyelmet. Tudom, hogy ezek egy részére a szerző az adatok hiánya miatt nem tért ki, más kérdések újragondolását pedig a jövőben tervezi. Egyik régi, kardinális kérdés, hogy a térséget melyik irányból és milyen erősen érték a különböző hatások. A mostani munka adatai is azt mutatják, hogy a Transzkaukázus területe egészen a szkíták megjelenéséig sokkal erősebben kötődött az ókori Kelet művészetéhez, mint a sztyeppehez. Ezt a térségben előkerült régészeti leletek és a vizsgált az állatábrázolások jelentős része is jól tükrözi. Noha Tli IV. temető alapján az itt élők gazdálkodásában maga az ásató is a szarvasmarha jelentőségét emeli ki (Texov 2002, 481), valójában ebben az időszakban ennek itt szinte semmi nyoma sincs. A számos juh- és kecskéábrázolás mellett az ábrázolásokban és

a sírmellékletek között is csak elvétve találunk szarvasmarhára utaló adatokat (Reinhold 2007). Ez különösen elgondolkodtató a kaukázusi népek bronzkorig visszanyúló hagyományait tükröző eposzok tükrében, ahol a nartok népénél a bikaáldozatnak jól követhetően fontos szerepe van. Ugyanakkor, mint az például az aranygyapjú legendájából is ismert, a juhfélék szerepe a kolkiszi területen különösen fontos, ami számos további érdekes kérdést vet fel. Most azonban, szigorúan csak a monográfiánál maradván, annyit mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a korábbi irodalmi adatokat követve a szerző is beleesett abba a csapdába, hogy a toposzok alapján a szarvasmarhát is odasorolta az öveken ábrázolt állatok közé. Rajzos csoportosításán ránézésre is teljesen eltérő figurákat kapcsolt össze. Chodžali (299), Maralyn Deresi (303), Tli (295) állatait egyaránt szarvasmarhának határozta meg, noha jól látható a paták, körmök, karmok mellett a teljesen eltérő farok- és testtartás, forma is (Castelluccia 2017, 57–58, Fig. 77). A fajok azonosítása természetesen nem könnyű feladat, hiszen az ábrázolások eltérő minősége mellett az erősen kevert kulturális háttér miatt is alig vannak az állatfajok meghatározását lehetővé tevő, következetesen ábrázolt jegyek. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy minden ilyen, a szerzőéhez hasonló jellegű próbálkozás csak részleges sikerrel, viszont annál több vitával jár. Ugyanakkor az ábrázolások mondanivalójának, esetleges hitvilágbeli utalásainak megértéséhez mégis szükségesnek és rendkívül fontosnak tartunk minden ilyen jellegű próbálkozást. S ez talán nem is teljesen reménytelen vállalkozás. Ebben az esetben például csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy az öveken és az egyéb régészeti leleteken látható élőlények a ló kivételével többnyire a természeti környezetben megtalálható, többségében hangsúlyozottan hím vadállatok. Az éppen az összefoglaló táblázaton (Castelluccia 2017, Fig. 77) a marhák közé sorolt ábrázolás típusok is inkább ebből a körből kerülnek ki: lábvégeik, szarvuk formája, erős növekedési gyűrűik alapján a keletkaukázusi vadkecske (*turok*); a karmos mancs, hosszú, magasra tartott farok, fejforma és tartás alapján kaukázusi leopárd (helyi nevén *barsz*); feje, patája, végig szőrös farka alapján ló azonosítható közöttük. Ugyanakkor a másik oldalról nézve pedig épp a *barszra* jellemző karmok, hosszú, kunkorodó farok ellenére a zömöknek ítélt test alapján sorol a marhafélék közé ábrázolásokat (Pasanauri 312, Maralyn Deresi 303, Sagaredžo 313, Tli 293, Samtavro 290). Az így meghatározott állatfajok, különösen, ha még

azt is figyelembe vesszük, hogy az erős urartui hatás ellenére is a biztosan helyben készült tárgyakon Tli temetőjében például a sörényes oroszlán helyett egyértelműen a saját környezetükben élő *barsz* látható (Tli 295: Castelluccia 2017, 57–58, fig. 77, 96, 98) éppen a szerző azon véleményét erősíti meg, hogy a helyi és önálló hagyományok meghatározó erejűek voltak.

Óhatatlanul is felmerül, hogy ha a vizsgált lemezövek művészeti stílusán ennyire erősen érződik a helyi hagyományokhoz való ragaszkodás, akkor ez tükröződik-e, megfogható-e valamilyen módon az ábrázolások révén megfogalmazott üzenetekben, a tartalmi jelentésében is? Valószínű, hogy a szerző részben éppen az állatfajok meghatározásának bizonytalanságai miatt nem talált elég adatot ahhoz, hogy az ábrázolásokat a hitvilággal, a helyi hagyományokat tükröző mondákkal is össze tudja kapcsolni (Castelluccia 2017, 88–89, 372). Így az egyértelműnek látszó ábrázolások miatt erre különösen jó lehetőséget adhatnak a szarvasokra utaló adatok, amelyek a sztyepei népeknél, a kaukázusi Nart-eposzokban (Нарты 1991), és az ókori Keleten is jól követhetően egyszerre kötődtek a földi dolgokhoz és a hitvilághoz is. A szerző által is hivatkozott N. L. Cslenova szerint a szarvasábrázolások elterjedése a szakákhoz köthető, amelyek kezdetben a nomád területeken, Észak-Írán és a Zaisan-tó között terjedtek el. Elképzelése szerint eredetük egyenesen az ókori Kelet művészetében gyökerezik. A behajlított lábú szarvasokra példaként Kerkuk Kr. e. 2. évezredre keltezhető pecsétjeit említi. Elkerülte a figyelmét azonban, hogy a látszólagos hasonlóság ellenére éppen a legfontosabb részletekben alapvető eltérés van. A pecsétéken a szarvast valóban behúzott lábakkal ábrázolják, de ott a lábak nem az állat alatt, hanem kétoldalt mellette vannak, és nem is érnek össze, nincsenek fedésben (Членова 1962; Членова 1984, Рис. 1–2)! Ez a látszólag aprónak tűnő eltérés az értelmezés szempontjából azonban meghatározó jelentőségű. A számos szkítakori lelet Közép-Ázsiától a Kárpát-medencéig a Kelermeszihez hasonló (Malij Telek, Csilikti, Kosztromszkaja, Szoloha, Ziwie, Tápiószentmárton stb.) pozícióban ábrázolt szarvasok mesterségesen összehúzott, összekötözött végtagjaival szemben a pecséték ábrázolásain a szarvas természetes, pihenő pózban van. A kicsit oldalsó fekvés miatt a fej oldalra-, vagy hátra néz, s a maga mellé húzott lábak sem érnek össze. Így valóban hiányzik a formailag látszólag hasonló két ábrázolás típus között a feltételezett genetikai kapcsolat. A két kép

teljesen mást ábrázol, az újabb kutatások szerint az egyik az összekötözött áldozati állatot, a pecsétéken látható másik változat pedig a természetes módon pihenő szarvast. Így nem csak ábrázolásuk, a megjelenített helyzet, de a hozzájuk kapcsolódó jelentéstartalom is alapjaiban eltér. (A vágatató szarvasok toposzának végső eloszlásához gondoljunk csak arra, hogy ugyanilyen lábtartással nem csak ibex-, ló-, teve-, de vadkanábrázolások is vannak, márpedig a disznóra a legkevésbé mondható, hogy repül, úszik a levegőben (Szabó 2019a; Szabó 2019b).

B. Tehov szerint a Koban kultúra ábrázolásain a szarvasokat az álló testhelyzet, felemelt fej, nyugodt, békés hangulat jellemzi, a szerinte is a mozgalmasságot sugárzó, felhúzott lábakkal repülő, vágatató szkíta szarvasokkal szemben. Emiatt elutasítja a két ábrázolásmód között mások által feltételezett stilisztikai kapcsolatot (Техов 2002, 214). A mostani monográfia adatai is azt erősítik meg, hogy az áldozati állatok gúzsba kötésének a szokása a Transzkaukázus területén a vizsgált időszakban nem terjedt el. Viszont az álló testhelyzetű szarvasoknál a szerző által is vadászjelentként értelmezett ábrázolások egy részén hiányzik a szarvas nemi szervére való utalás (Kalakent 277; Chačbulag 298; Samtavro 315; Treli 323; Sagaredžo 266, stb.). Van, amikor mellé rajzolt borjával (Tli 350) külön is hangsúlyozzák, hogy az agancs ábrázolása ellenére valójában agancsos ünőről, a Nart eposzokból is ismert csodaszarvasról, az eredet, a termékenység, újjászületés jelképéről, az asztrális világ részéről, más esetekben a szarvas, mint az új hazába vezető, a világok közötti átjárást segítő agancsos lényről van szó.

Talán ez a pár gondolat is jól érzékelteti, hogy a kaukázusi bronz lemezövekkel kapcsolatban mennyi fontos, nyitott, újragondolandó kérdés van még. Jelzik, hogy ha az ábrázolt állatfajokat sikerül pontosan meghatározni, az egykori fémművesek által közölt képi üzenetek típusai között különbséget tenni, akkor van esély arra, hogy a kötetben bemutatott ábrázolásokat össze lehessen kötni a mögöttes tartalommal, annak érdekében, hogy a szokásokhoz, hagyományokhoz, hitvilághoz fűződő jelentést a korabeli írott források vagy a szójhagyomány útján terjedő mondák, eposzok segítségével megértsük. Ebben a munkában pedig rendkívül széles és alapos anyaggyűjtése, a régészeti kontextusukban tárgyalt leletek, a sokszor alig hozzáférhető adatok bemutatása révén a transzkaukázusi térség további kutatásában valóban nélkülözhetetlen Manuel Castelluccia monográfiája.

IRODALOM

- Curtis, J. E. 1996: Urartian Bronze Belts. *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 86, 118–136.
- Curtis, J. E. 2014: The Abandonment of Tepe Nush-i Jan. In: *The analysis of fifty years archaeological of Malyer. Hamedan 1393*, 378–365 [1–12].
- Fekete, M. 1985: Adatok a koravaskori ötvösök és kereskedők tevékenységéhez. *Beitrag zur Tätigkeit der früh-eisenzeitlichen Toreuten und Händler. Archaeologiai Értesítő* 112, 68–91.
- Hančar, F. 1934: Zum Problem des “Kaukasischen” Tierstils. *Wiener Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens* 9, 3–34.
- Hančar, F. 1935: Probleme des kaukasischen Tierstils. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 65, 367–385.
- Hančar, F. 1952: The Eurasian Animal Style and the Altai Complex. *Artibus Asiae* 15, 171–194.
- Lang, A. 2012: Urartu und die Nomaden: Zur Adaption altorientalischer Motive im reiternomadischen Kunsthandwerk des 7–5. Jh. v. Chr. in Eurasien. In: Korrl, S., Gruber, C., Helleag, U., Roaf, M. (eds), *BIANILI-URARTU. The Proceedings of the Symposium held in Munich 12–14 October 2007*. Peeters, 281–293.
- van Loon, M. 1966: *Urartian Art. Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*. Istanbul.
- Reinhold, S. 2007: *Die Spätbronze- und frühe Eisenzeit im Kaukasus. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 144. Bonn.
- Szabó, G. 2018: Kutatóúton az oszétéknél – a szénakaszálás ünnepe és a Zadaleszki Nana barlangja. *Tisicum* 26, 445–476.
- Szabó, G. 2019a: Agancsos szarvastehenek. *Életünk* 57 (2019/4) 31–50.
- Szabó, G. 2019b: How and why do the deer and the bars appear on the belts used in the Caucasian Koban culture? *Nartamongae* (2019/1–2) 50–77.
- Артамонов, М. И. 1971: Скифо-сибирское искусство звериного стиля. *Материалы и исследования по археологии СССР* 177, 24–35.
- Васильев, С. А. 2000: Васильев, К вопросу о происхождении сюжета „хищник, свернувшийся в кольцо” в скифском зверином стиле. Санкт-Петербург.
- Нарты 1991: Осетинский героический эпос. I–III (1989–1991). Москва.
- Техов, Б. В. 2002: Техов, Тайны древних погребений. Владикавказ.
- Техов, Б. В. 2006: Археология южной части Осетии. Владикавказ.
- Чибиров, Л. А. 2008: Традиционная духовная культура Осетин. Владикавказ.
- Членова, Н. Л. 1962: Скифский олень. *Материалы и исследования по археологии СССР* 115.
- Членова, Н. Л. 1984: Иранские прототипы «скифских оленей». *Краткие сообщения Института археологии* 178, 3–11.

SZABÓ Géza

Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd
e-mail: szabogeza@wmmm.hu